

ПОНЯТТЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

THE CONCEPT OF MILITARY SERVICE PERSON IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE

Олещук Л.О., аспірантка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Статтю присвячено проблемам визначення змісту ознак поняття військової службової особи у кримінальному праві України. Констатовано, що за логікою конструювання визначень у праві, поняття військової службової особи повинно б було визначатися із використанням двох відомих кримінальному праву визначень: суб'єкта військового кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 401 КК України) та службової особи (ч. 3 ст. 18 КК України) і становити суму ознак цих понять.

Законодавча дефініція поняття службової особи дає можливість виокремити у ньому дві групи ознак: статусні та функціональні, наявність елементів яких свідчить про наявність в особі ознак службової особи як спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення. У статті зроблено обґрунтоване припущення, що поняття будь-якого виду службової особи повинно містити ці групи ознак. Статусні визначають те, який юридичний факт є передумовою одержання статусу службової (військової службової) особи, а функціональні – який зміст повноважень чи функцій визначає цю особу як службову (військову службу).

Видається доцільним під статусною ознакою поняття військової службової особи розуміти наявність у такої особи ознак, визначених ч. 2 ст. 401 КК України. Це по-перше. По-друге, така особа є альтернативно: 1) військовим начальником; 2) обіймає постійно чи тимчасово посади у відповідних органах і підрозділах, які пов'язані з виконанням певних обов'язків; 3) не є військовим начальником, не обіймає відповідних посад, але виконує відповідні обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування.

Щодо функціональних ознак, то у статті, враховуючи родовий об'єкт військових кримінальних правопорушень, представник влади, як один із суб'єктів загальнокримінальних службових кримінальних правопорушень, відображений ознакою «військовий начальник», який за визначенням є представником військової влади і ex officio наділений повноваженнями висувати до підлеглих вимоги, обов'язкові для виконання, якщо вони стосуються проходження чи несення військової служби.

Зміст ознак організаційно-розпорядчі адміністративно-господарські обов'язки у понятті військової службової особи не повинен відрізнятися від аналогічних ознак у загальному понятті службової особи.

Ключові слова: військове кримінальне правопорушення, спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, службова особа, кримінальна відповідальність, кримінальне законодавство, службове кримінальне правопорушення.

The article is devoted to the problems of defining the characteristics of the concept of a military official in Ukrainian criminal law. It is stated that, according to the logic of constructing definitions in law, the concept of a military official should be defined using two definitions known in criminal law: the subject of a military criminal offense (Part 2 of Article 401 of the Criminal Code of Ukraine) and an official (Part 3 of Article 18 of the Criminal Code of Ukraine) and constitute the sum of the characteristics of these concepts.

The legislative definition of the concept of an official makes it possible to distinguish two groups of characteristics: status and functional, the presence of which indicates that a person has the characteristics of an official as a special subject of a criminal offense. The article makes a reasonable assumption that the concept of any type of public official must contain these groups of characteristics. Status characteristics determine what legal fact is a prerequisite for obtaining the status of an official (military official), while functional characteristics determine what powers or functions define this person as an official (military official).

It seems appropriate to understand the status of a military official as the presence of the characteristics specified in Part 2 of Article 401 of the Criminal Code of Ukraine. This is the first point. Secondly, such a person is alternatively: 1) a military commander; 2) permanently or temporarily holds positions in the relevant bodies and units that are related to the performance of certain duties; 3) is not a military commander, does not hold relevant positions, but performs relevant duties on the special instructions of the authorized command.

As for functional characteristics, the article, taking into account the generic object of military criminal offenses, a representative of authority, as one of the subjects of general criminal service criminal offenses, is reflected by the feature "military commander," who by definition is a representative of military authority and ex officio is vested with the power to make demands on subordinates that are mandatory for execution if they relate to military service or military duty.

The content of the characteristics of organizational, administrative, and economic duties in the concept of a military official should not differ from similar characteristics in the general concept of an official.

Key words: military criminal offense, special subject of a criminal offense, official, criminal liability, criminal law, official criminal offense.

Постановка проблеми. Вчинення кримінального правопорушення спеціальним суб'єктом належить до тих проблем кримінального права, які потребують належної уваги у аспекті належного висвітлення ознак такого суб'єкта, і що не менш важливо, зв'язку цих ознак із діями, яке становить об'єктивну сторону військового службового правопорушення.

Актуальність потреби у такому розгляді обумовлена ще й тією обставиною, що агресивна війна, розпочата росією проти України природньо обумовила збільшення кількості військовослужбовців, у тому числі й тих, які є службовими особами, що просто математично збільшує кількість кримінальних правопорушень, які ними можуть бути вчинені.

Крім того, воєнний стан викликає до життя такі різновиди суспільних відносин, учасниками яких є військові службові особи, які або не існували у мирний час, або ж існували у дуже обмеженому правовому просторі.

Все це обумовлює необхідність ревізії поняття військової службової особи у кримінальному праві, розкритті ознак цього поняття та вироблення пропозицій з удосконалення відповідної дефініції.

Стан розробки проблеми. Поняття військової службової особи у науці кримінального права розглядалося як складова розкриття ознак складів кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби у роботах С. В. Бабаніна, І. В. Боднара, В. О. Буга-

ева, М. І. Карпенка, О. Р. Полегенької, М. С. Туркота, С. О. Харитоновна тощо.

Мета цієї статті – розкриття поняття та змісту ознак військової службової особи, оцінка наявного визначення на предмет відповідності сучасному стану суспільних відносин, в які вступає військова службова особа, та розроблення рекомендацій із удосконалення розуміння цього спеціального суб'єкта кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. За логікою конструювання визначень у праві, поняття військової службової особи повинно б було визначатися із використанням двох відомих кримінальному праву визначень: суб'єкта військового кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 401 КК України) та службової особи (ч. 3 ст. 18 КК України) і ставити суму ознак цих понять.

Так, ч. 2 ст. 401 КК України вказує, що за відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом. Другий абзац цієї частини КК України додає до перерахованих службовців ще й поліцейських поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях. Щоправда відповідні поліцейські потенційно несуть відповідальність не за всі кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, а за посягання, визначені у відповідній структурній частині КК: ст. ст. 402, 403, 414-416, 422, 427, 429, 430, 432-435 КК України. Як бачимо у переліку відсутні ст. ст. 425-426¹ КК України, які безпосередньо передбачають військові службові кримінальні правопорушення. Таким чином, за чинним законодавчим визначенням, поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які залучені до безпосередньої участі у бойових діях під час воєнного стану, не можуть бути визнані військовими службовими особами у контексті ст. ст. 425-426¹ КК України.

Ч. 3 ст. 18 КК України містить загальне визначення поняття службової особи, яке використовується законодавцем для позначення спеціального суб'єкта відповідних кримінальних правопорушень, за винятком випадків, спеціально обумовлених у КК України. Так, за визначенням загального поняття службової особи, такими є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого

самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Незважаючи на достатньо громіздке та запутане визначення, законодавча дефініція поняття службової особи дає можливість виокремити у ньому дві групи ознак: статусні та функціональні, наявність елементів яких свідчить про наявність в особі ознак службової особи як спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення [1, с. 52–54]. Є підстави зробити обґрунтоване припущення, що поняття будь-якого виду службової особи повинно містити ці групи ознак. Статусні визначають те, який юридичний факт є передумовою одержання статусу службової (військової службової) особи, а функціональні – який зміст повноважень чи функцій визначає цю особу як службову (військову службову).

Використання простої математичної сукупності істотних ознак, які містяться у визначенні наведених понять, і дало би нам сукупність ознак військової службової особи за умови відсутності у КК визначення поняття останньої. Проте це очевидно не так, адже примітка 1 до ст. 425 містить нормативне визначення цього поняття. Враховуючи системний характер КК України, можна також обґрунтовано припустити, що зміст ознак визначеного там поняття, як мінімум не буде суперечити тій сукупності ознак, які вміщені у визначенні понять «суб'єкт військового кримінального правопорушення» та «службова особа».

Примітка 1 до ст. 425 КК України визначає, що під військовими службовими особами розуміються військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування.

Виокремимо вказані у наведених визначеннях ознаки та порівняємо їх у таблиці

Структурно наявність ознак відповідає виокремленим групам. Справді у визначенні, що наведене у примітці до ст. 425 КК, названі як статусні, так і функціональні ознаки. Текстуально ці ознаки очевидно не співпадають. Навіть така функціональна частина поняття службової особи як зайняття посад, пов'язаних із організаційно-розпоряд-

Таблиця 1

Військова службова особа (прим. до ст. 425 КК)	Суб'єкт військового кримінального правопорушення + службова особа (ч. 2 ст. 401 + ч. 3 ст. 18 КК)
Статусні ознаки	
Військовослужбовець	На постійній основі
Наявність спеціального доручення повноважного командування	На тимчасовій основі
	За спеціальним повноваженням належного суб'єкта або на підставі закону
	Військовослужбовець ЗСУ, СБУ, ДПС України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом.
Функціональні ознаки	
Є військовим начальником	Функції представника влади
	Функції представника місцевого самоврядування
Організаційно-розпорядчі обов'язки	Організаційно-розпорядчі функції
Адміністративно-господарські обов'язки	Адміністративно-господарські функції

чими чи адміністративно-господарськими функціями/обов'язками не мають спільного кореня. Виникає питання про те, чи дорівнює функція чи обов'язку?

На перший погляд різниця суто термінологічна, однак у праві варто бути більш точними, визначаючи ключові для наявності підстави кримінальної відповідальності ознаки. Справа у тому, що під функцією варто розуміти характеристику спрямованості діяльності, а під обов'язком – частину правового статусу, поряд із правами. Відповідно, якщо ми визначаємо поняття у контексті юридичного статусу – необхідно користуватися поняттям «обов'язок», як це зроблено у понятті військової службової особи, якщо у іншому контексті – спрямованості службової діяльності особи – доцільно використовувати поняття «функція».

Крім того, якщо у загальному визначенні службової особи визначено де такий суб'єкт може обіймати посади, пов'язані із виконанням певних функцій, то у визначенні військової службової особи місця виконання відповідних обов'язків не визначено, що також не позитивним чином впливає на правову визначеність у характеристиках суб'єкта.

Статус військовослужбовця ЗСУ чи інших військових формувань, відсилка до «інших осіб, визначених законом», в цілому застережень не викликає, хоча також обумовлює певну потребу у конкретизації. Однак, використання системного способу тлумачення дає можливість заповнити відповідні абстрактні поняття конкретним змістом.

Так, видається доцільним під статусною ознакою поняття військової службової особи розуміти наявність у такої особи ознак, визначених ч. 2 ст. 401 КК України – така особа є військовослужбовцем Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також іншою особою, визначеною законом. Це по перше. По друге, така особа є альтернативно: 1) військовим начальником; 2) обіймає постійно чи тимчасово посади у відповідних органах і підрозділах, які пов'язані з виконанням певних обов'язків; 3) не є військовим начальником, не обіймає відповідних посад, але виконує відповідні обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування.

Одним з питань, яке виникає з аналізу ознак відповідних осіб, є те, чи можна порівняти «представника влади» у визначенні, передбаченому у ст. 18 КК з поняттям «військовий начальник», яке міститься у примітці до ст. 425 КК України. Від відповіді на це питання залежить висновок про те, чи допустив законодавець прогалину у визначенні поняття військової службової особи, пропустивши відповідну ознаку.

Про наявність відповідної прогалини зазначається у спеціальній літературі і, більше того, містяться пропозиції щодо її усунення. Так, М. І. Карпенко висновок, що п.1 примітки до ст. 425 КК необхідно викласти у наступній редакції: «1. Військовими службовими особами є військові командири і начальники, а також інші військовослужбовці, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади, а також, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або організаційно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування» [2, с. 163]. Як бачимо, запропонована дефініція відрізняється від наявного у КК визначення вказівкою на виконання військовослужбовцями функцій представника влади.

Видається, що наведене пропозиція не має під собою вагомих підстав. Системне тлумачення КК, а саме: якщо розглядати контекст дефініювання, то відповідна влада

повинна здійснюватися не будь-де у державі, а лише у військовій сфері. В іншому випадку вчинення військового службового злочину посягатиме на об'єкт кримінально-правової охорони, які очевидно виходить за межі родового об'єкту посягань, передбачених у Розділі XIX Особливої частини КК України. Поняття «військова влада» КК не визначає, але коло суб'єктів, які нею наділені, можна виділити зі змісту ст. 426 КК Бездіяльність **військової влади**. Суб'єктами цього посягання є військові начальники та інші військові службові особи, які у своєму підпорядкуванні мають підлеглих.

Такі міркування співзвучні з висловленими у спеціальній літературі позиціями щодо визначення поняття «військові начальники». Так, сам же М. І. Карпенко зазначає, що військовий начальник характеризується низкою ознак, зокрема: наявністю підлеглих; правом віддавати їх накази, розпорядження чи вказівки, обов'язкові для виконання; можливістю оцінювати їх діяльність; вимагати надання оперативної чи іншої інформації; ухвалювати рішення щодо заяв, клопотань, пропозицій чи скарг підлеглих; а також застосовувати до них заходи дисциплінарного заохочення або стягнення. Статус військового начальника може визначатися як займаною посадою, так і присвоєним військовим званням [3, с. 73].

Військовий начальник, за розумінням М. Туркота, – це військовослужбовець або військовозобов'язаний (резервіст), який під час проходження зборів має підлеглих, що визначаються займаною посадою, або військовим званням. Така особа наділена повноваженнями висувати до підлеглих вимоги, обов'язкові для виконання, якщо вони стосуються проходження чи несення військової служби, а також виконання процесуальних функцій у рамках досудового розслідування кримінального провадження. Крім того, військовий начальник має право застосовувати передбачені законом заходи заохочення та дисциплінарного стягнення [4, с. 46].

О. П. Кізюн своєю чергою зазначає, що начальниками за службовим становищем і званням, яких можна віднести до службових осіб, є: 1) особи, які обіймають відповідні військові посади згідно із штатом (наприклад, командир відділення, роти, начальник речової служби); 2) особи, що тимчасово виконують обов'язки відповідної військової посади, а також тимчасово виконують функції посадової особи за спеціальним повноваженням; 3) особи цивільного персоналу є начальниками для підлеглих військовослужбовців відповідно до займаної штатної посади; 4) начальники за військовим званням визначені в Дисциплінарному статуті Збройних Сил України [5, с. 67].

Таким чином, можна зробити висновок, що враховуючи родовий об'єкт військових кримінальних правопорушень, представник влади, як один із суб'єктів загальнокримінальних службових кримінальних правопорушень, відображений ознакою «військовий начальник», який за визначенням є представником військової влади і є офіційно наділений повноваженнями висувати до підлеглих вимоги, обов'язкові для виконання, якщо вони стосуються проходження чи несення військової служби.

Щодо інших видів військової службової особи, то аналогічно до загальнокримінального розуміння цього поняття, це особи, які обіймають посади, пов'язані із виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків. Існує декілька моментів, які необхідно уточнити у зв'язку із таким положенням.

По перше, відповідно до визначення, яке міститься у примітці до ст. 425 КК України, такими особами можуть бути виключно «інші військовослужбовці». А відповідно, цивільні особи, які у органах військової влади, підприємствах, установах та організаціях, які належать до сфери управління Міністерства оборони України, центральних органів виконавчої влади, діяльність яких координується Міністерством внутрішніх справ України (Національна гвардія, Державна прикордонна служба тощо), інших

ЦОВВ (Служба безпеки України та ін.), обіймають відповідні посади – не можуть бути суб'єктом військового службового кримінального правопорушення, а у разі вчинення відповідного посягання – несуть відповідальність на загальних підставах.

Щодо того, у яких органах, підприємствах, установах чи організаціях, обіймають відповідні посади військово-службовці – кримінальне законодавство залишає це питання без відповіді.

У доктринальних джерелах з цього приводу зазначається, що виконання військовими службовими особами організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків означає, що вказані особи виконують управлінські функції не ззовні, а зсередини організації (Збройні сили України), де самі проходять військову службу. Інакше кажучи, вони не можуть ухвалювати рішення, обов'язкові для виконання будь-ким, крім персоналу даної організації, однак усередині організації вони наділені управлінськими повноваженнями [5, с. 67].

Аналізуючи наукові положення та кримінальне законодавство у системному його вимірі, можна припустити, що місцем виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків суб'єктами військових службових кримінальних правопорушень є органи, підприємства, установи чи організації, в яких такі особи проходять військову службу. Це важливий аспект проблеми, оскільки військовослужбовець може бути відряджених у інші органи державної влади (наприклад, обраний Народним депутатом України) і виконувати певні службові обов'язки поза військовою службою. У такому разі, видається, службова особа буде нести відповідальність не як військова службова особа, а як представник влади відповідно до ознак загальної чи публічної службової особи, передбачених у ст. 18 чи у примітці до ст. 364 КК України.

Зміст ознак організаційно-розпорядчі адміністративно-господарські обов'язки у понятті військової службової особи не повинен відрізнятися від аналогічних ознак у загальному понятті службової особи. Судова практика, яка свого часу знайшла своє відображення у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України, запропонувала певні орієнтири у встановленні змісту відповідних ознак. Так, організаційно-розпорядчі обов'язки – це обов'язки по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в уста-

новах чи організаціях незалежно від форми власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконробы, бригадири тощо) [6].

Адміністративно-господарські обов'язки, відповідно, – це обов'язки по управлінню або розпорядженню державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідуючих складами, магазинами, майстернями, ательє, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревизорів та контролерів тощо [6].

Звісно, що у військових кримінальних правопорушеннях сфера виконання таких обов'язків залишає відбиток на їх змісті, що відображається у спеціальній літературі. Так, М. І. Карпенко відзначає, що організаційно-розпорядчі обов'язки стосовно військових службових осіб полягають у командуванні (керівництві, управлінні) особовим складом, яке проявляється у можливості віддавати накази і розпорядження по військовій службі, в організації роботи по підтриманню бойової і мобілізаційної готовності підрозділів і військових частин, установ і організацій, у безпосередньому керівництві бойовою підготовкою підлеглих і т.п. [2, с. 165]. У той же час адміністративно-господарські обов'язки військових службових осіб проявляються головним чином у розпорядженні матеріальними і фінансовими ресурсами (військовим майном, грошима та іншими матеріальними цінностями) [2, с. 168]. Наведене варто підтримати та дещо уточнити сферу виконання таких обов'язків. Ця сфера перебуває у зв'язку із проходженням військовою службовою особою військової служби та впливає з її конкретного змісту.

Висновок. Таким чином, розуміння ознак військової службової особи, поняття якої визначене у примітці до ст. 425 КК України, нерозривно пов'язане із змістом ознак загальнокримінального поняття службової особи та конкретизується сферою здійснення службових обов'язків, яка обумовлена специфікою родового об'єкта відповідних посягань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марін О. Відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг: Навчальний посібник. Київ: Дакор, 2021. 272 с.
2. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти. Київ: ВНЗ Національна академія управління, 2018. 420 с.
3. Карпенко М. І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Вищий навч. заклад «Національна академія управління»; Ун-т держ. фіскальної служби України. Київ, 2019. 530 с.
4. Туркот М., Ганова Г. Визначення поняття «військовий начальник» у законодавстві України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (49). С. 42–48.
5. Кізюн О.П. Юридичний аналіз складу перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень. *Південно-український правничий часопис*. 2020. № 3. С. 64–68.
6. Про судову практику у справах про хабарництво. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 26.04.2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text> (дата звернення 27.08.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.08.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.09.2025
 Дата публікації: 26.09.2025